

ЧОРНОБИЛЬСЬКА АЕС:

26. 04. 1986–30. 11. 1986

Володимир Комаров

•

НЕ НА ВАГУ ЗОЛОТА, А НА ВАГУ ЖИТТЯ

1980 рік, коли я приїхав за розподілом на Чорнобильську атомну, був дощовим. Просто аномально дощовим. А зайвина вологи, як і надмір сонця, — то біда для врожаю. Місто Прип'ять від самого свого народження, як місто атомних енергетиків, досить добре постачалося. Та бути островом благополуччя в океані негараздів навряд чи можна. У магазинах на осінь позникали овочі, м'ясні продукти, почалися перебої з молочними. Словом, чи не найголовніше на той час свято — чергова річниця Великого Жовтня, обіцяло бути якщо й не голодним, то принаймні без особливо щедрого столу.

Зараз ми вже багато чого забули. Минуле часто згадуємо через призму власної молодості, у якій усе з висоти життєвого досвіду здається прекрасним. Але воно не зовсім так. Отож про постачання. Щоб не залишити працівників станції без продуктів, яких була обмежена кількість, розробили систему справедливого розподілу, влаштувавши своєрідну лотерею. На кожну зміну видали певну кількість талонів — на консерви, м'ясо, масло. Хто що «витягне», те тому й належатиме. Як кажуть, доля. І ось, «розігравши» продукти, члени зміни, ніби змовившись, усі талони виклали переді мною.

— Що ви, хлопці, — розгубився я від такої щедрості, — вам же теж потрібно...

Переповідати аргументи колег на користь такого свого рішення не буду. Певна річ, вони були обґрунтованими, адже кожен уже мав квартиру, город чи родичів поблизу Прип'яті, які могли на свято (і не тільки на свято) допомогти чимось їстівним із домашніх припасів. А я тільки перевіз дружину з малою дитиною і мав півкімнати в гуртожитку. Моя Галина ще навіть на роботу не влаштувалася. Ось тоді я чи не вперше зрозумів, що мені в житті повезло. Я потрапив не тільки на чудове підприємство, у колектив високопрофесіональних працівників, а ще й в оточення просто добрих, душевних людей.

Багатьох із них пам'ятаю й досі. Почавши з посади чергового електрослюсаря, багато чому навчився у досвідченішого колеги Володимира Івановича Холоші, який зараз, до речі, обіймає посаду начальника адміністрації зони, чи у Володимира Павловича Обузіна (він і досі на станції). Першими начальниками зміни у мене були Василь Михайлович Стрелков, Олександр Миколайович Ковальов, Володимир Тимофі-

йович Галкін, Юрій Павлович Пахомов. Останній, на жаль, уже покійний.

Із чергового електрослюсаря четвертої групи я через якийсь місяць пішов угору — склав екзамени на п'яту групу, потім через більш тривалий час, але протягом одного календарного року підкорив і шосту. У квітні 1982, тобто через два неповних роки після свого приходу на станцію, одержав квартиру. Ще через два роки, став начальником зміни — замість Володимира Тимофійовича Галкіна, який переїхав працювати в Ленінград. Начальником зміни усе того ж цеху теплової автоматики і вимірів я й зустрів 1986 рік. Усе йшло добре і на роботі, і вдома. Нарешті влаштувалася дружина на роботу, яка їй подобалася і відповідала кваліфікації. Більш-менш, обставили квартиру, у якій спочатку роль меблів виконували і два фанерних ящики з-під сірників: один правив за кухонний стіл, а інший — за тумбочку під телевізор. Ось так в обстановці відносного благополуччя, яке після багатьох незручностей людям здається мало не абсолютним, нас і 26 квітня застало.

День був як день. Для мене — робочий. Якраз виконував обов'язки підмінного начальника зміни. Усі в такій ролі бували періодично. Це потрібно, щоб заміщати тих колег, що йшли у відпустки. На той час я підміняв начальника другої зміни Олександра Миколайовича Ковальова. Він виходив на роботу 28 квітня. Тоді я мав перейти у першу зміну. Отож уранці 26 треба було йти на роботу.

Встав рано. Не турбуючи домашніх, зігрів чай, приготував бутерброд. Вирішив вийти раніше звичайного. Не люблю поспішати, коли в тому немає доконечної потреби. Запалив сигарету і йду собі напівсонним містом. Серед нечисленних перехожих, однак, незабаром зустрів знайомого Сергія Пилипця. Я знав, що він вихідний.

— Чого так рано схопився? — питаю. — Сьогодні ж міг спати й довше.

— Міг би, — відповідає, — та вирішив поїхати до Києва. Автобус із відділу робітничого постачання туди направляли. І місце вільне було. Та ось із-під Копачів повернули: не пускають наших у столицю. Кажуть, щось на станції серйозне сталося. Начебто реактор вибухнув...

Сказати тоді, що вибухнув реактор, означало виглядати в очах співрозмовника смішним. Ми тоді були абсолютно переконані, що цього не може бути, бо, як відомо з класичного виразу, не може бути ніколи. На тому ми з Сергієм і зійшлися. Отож він попрямував додому, а я зостався чекати автобус, яким мав їхати на роботу.

На зупинку почали підходити люди. Усі свої, станційні, отож з новин найбільше всіх цікавили ті, що стосувалися роботи. І тут хтось щось чув про реактор. Але реактори є не тільки ядерні, а й в електротехніці. Тож, вважає, однотайно всі вирішили, що якась аварія сталася на автоматизованому розподільчому пристрої.

Автобус, який відправлявся із зупинки о шостій п'ятдесят, чомусь затримувався. Лише о сьомій двадцять під'їхав черговий автобус, що знаходився у розпорядженні начальника зміни станції. Водій запустив працівників другої черги, тобто тих, хто обслуговував третій і четвертий блоки, а нам сказав, щоб чекали.

Чекати, звичайно, можна, але що ж сталося? Почали телефонувати на станцію — телефони не відповідають. Автобус з'явився приблизно о сьомій сорок. Поїхали. Коли були вже на мосту, побачили дим над четвертим блоком. Схоже на пожежу. Не виключено, що в машалі впала покрівля. Словом, здогади.

Проходження медогляду внесло певну ясність. Усім почали робити йодну профілактику. Значить, стався вихід радіоактивних речо-

вин. А в медпункті уже подавали допомогу пожежним. Декому навіть крапельниці ставили. Вразили обличчя потерпілих. Якісь спустошені, наче з них витиснуто все живе. Дивитися на таке було просто страшно.

Потім, коли уже зайняла робочі місця, переговоривши з тими, кого змінили, довідалися і про руйнування: реактора, і про перші жертви. Про Ходемчука, якого так і не знайшли, про Шашенка, що загинув, коли робив заміри на четвертому блоці, який мав ось-ось зупинитися, а натомість вибухнув.

Про природу вибуху тоді, певна річ, більшість персоналу навіть не здогадувалась. Ніхто не допускав, що конструкція реактора через порушення режиму його експлуатації може дозволити йому вибухнути. Тому більше говорили, більше бідкалися з приводу людей, які постраждали. Шістнадцятьох пожежних, яким подавали першу допомогу у нашій медсанчастині, відразу відправили до міської лікарні, а потім— вертольотами у Москву. Це, зрозуміло, було дуже серйозно.

Однак на зміні ми не тільки і не стільки обмінювалися міркуваннями про природу того, що сталося, про потерпілих, скільки працювали. Усі одержували конкретні завдання і виконували їх. Наша зміна зокрема була зайнята пуском зупиненої напередодні машини на першому блоці. Це було необхідно зробити, щоб блок почав давати електроенергію, виробництво якої, різко впало після аварії на блоці четвертому і вимушеної зупинки після цього блока третього.

На другій черзі справ було море. Організація відкачування трапних вод, витіснення водню з генераторів, щоб не сталося вибуху, переведення в потрібний режим роботи аварійних насосів четвертого блока. Люди, які займалися цим, одержали великі дозові навантаження, згодом тяжко перехворіли. А декого уже й нема серед живих...

Змінили нас, як і належало, о шістнадцятій годині. Перед від'їздом із зміни додому я зайшов до медпункту і взяв жменю таблеток йодного калію. «Нагодував» дружину і дітей, які сиділи вдома. У цьому плані нам трохи пощастило. По сусідству мешкала працівниця аптеки. А медиків і фармацевтів відразу після аварії підняли по тривозі. У сусідки був удома телефон, отож вона зателефонувала матері, аби та не виходила з дому і попередила про небажаність прогулянок сусідів. Дружина моя пораду виконала, але була вельми стривожена. Адже я пішов на роботу, тобто туди, де було значно небезпечніше, ніж на вулицях Прип'яті. До речі, по вулицях не тільки гуляли люди, але дехто навіть не реагував на застереження. Так, від одного із своїх сусідів, який ходив з дітьми, я на свою пропозицію завести малих у приміщення мало не лайку почув. Сам будівельник, він чомусь був скептично настроєний щодо ядерників. Мені він відповів щось на зразок того, що експлуатаційники ні біса не розуміють і даремно лякають людей. І таке тоді траплялося...

Я роздав узяті в медпункті таблетки знайомим, щоб ковтали. Водночас і заспокоював, адже говорити про аварію тоді, м'яко кажучи, не рекомендувалося. Але люди й самі багато що зрозуміли. Вночі із 26 на 27 у місто почали заїздити автобуси. По квартирах ходили уповноважені і попереджали, що у зв'язку з аварією на станції до міста занесена певна кількість радіоактивних речовин. Прип'ять треба дезактивувати, отож днів на три доведеться покинути місто. Виїжджаючи, слід взяти найнеобхідніші речі саме з розрахунку на триденне перебування поза домом.

Оскільки вранці 27 квітня я мав іти на роботу, спати напередодні взагалі не лягав. Треба було зібрати в дорогу родину. Доньці виповнилося рік і чотири місяці. Поклали в сумку її речі — маечки, колготки, футболочки. Приготували трохи бутербродів. Про всяк випадок порадив дружині взяти документи. Грошей вдома майже не було. Готу-

валися до першотравневих свят, отож карбованців п'ятнадцять зосталося після того, як забили продуктами холодильник. Довелося трохи в сусідів позичити.

— Якщо довідаєшся, куди везимуть, — сказав Галині, — напиши записку. Коли повернуся з роботи, вас уже вдома не буде...

На станції нам довелося забезпечувати режим на зупинених блоках. Про зупинку першого і другого блоків рішення було прийняте з метою безпеки експлуатаційного персоналу. Для обслуговування зупинених блоків людей, певна річ, треба значно менше, ніж для забезпечення експлуатації. Третій, зрозуміло, і не можна було експлуатувати — він мав частину спільних із аварійним комунікацій. Отож зміна зранку 27 квітня слідкувала за охолодженням і живленням зупинених блоків, здійснювала додатковий контроль за реакторними установками, трапними водами. Словом, проводилась робота у відповідності з інструкціями, які існували саме для такого стану станції.

Керівництво, яке постійно знаходилося в бомбосховищі, підтримувало із оперативниками нагорі телефонний зв'язок, давало вказівки і рекомендації. Через заступника начальника цеху з експлуатації Анатолія Миколайовича Ведя ми доповіли свій варіант оптимізації роботи змін в аварійній ситуації. Якщо за нормальних умов зміна складалася із дванадцяти чоловік, то тепер вирішили обходитися чотирма — начальником, двома черговими електрослюсарями і одним оператором на обчислювальній техніці. Решта чергувала вдома. При потребі їх мали викликати. Відпускаючи дві третини зміни хоча б у трохи безпечніші умови, ми дали їм додаткове особисте доручення — якщо застануть у місті наші родини, попрощатися з ними за нас. Нібито про яке прощання може йти мова, якщо кілька годин тому бачилися, але в надзвичайних обставинах кожна хвилина могла стати фатальною. Про це не говорили, але це розумів кожен.

Коли повернулися додому зі зміни, Прип'ять була практично порожня. Від'їздили ті, кого збирали по місту. Хтось чомусь не був на момент від'їзду вдома, хтось прихворів. Але автобусів ще було багато. Це свідчило про те, що евакуацію спланували чітко. Принаймні — із запасом транспортних засобів.

Вдома на мене чекала записка від Галини: «За чутками, нас вивозять у Поліський район. У яке саме село, можна буде довідатися в Поліському. Списки склалися по кожному автобусу окремо».

Що ж, про родину належало довідатися у майбутньому, а в Прип'яті почалося інше життя. Щось на зразок фронтового. Відразу стали трохи чужими свої квартири. Самому залишатися у чотирьох стінах не хотілося. Так ми й домовилися ще на роботі, що після повернення в місто повідомимо про подальші дії тих, кого зможемо знайти, а потім зберемося в когось. Тим більше, що того дня київське «Динамо» приймало на своєму полі давнього суперника московський «Спартак».

Із тих, кого я мав попередити, майже нікого не знайшов. Крім Миколи Карандія та Сергія Пилипця. До речі, із тих, кого відпустили додому попрощатися з родинами, майже всі виїхали з міста. Залишився лише Юрій Дмитрович Рябуха. Золотий чоловік був. На жаль, уже покійний. Він і розповів, як прощалися. Заходжу, говорить, у автобус, обіймаю дружину: «Мені треба зоставатися. Щасливо...». А вона — в сльози. А тут ще й знайомі починають умовляти: їдьмо. Насилу розімкнув руки дружини. Вискочив з автобуса, крикнув водієві: «Зачиняй двері!». Побув би ще півхвилини в салоні — не вийшов би вже, поїхав би... Після такої розповіді якось і засуджувати тих, хто поїхав, важко стало. До речі, багато хто з них, відвізши родини, повернувся на роботу.

Ну, а ми відразу залишилися. Футбол дивилися у Миколи Савелійовича Жука. Повечеряли принесеними кожним із дому припасами, випили по чарці. Зайвого ніхто собі не дозволив. Та й у дефіцитах тоді горілка значилася — саме антиалкогольна кампанія була в розпалі. А в місто усе більше прибувало військ. Очевидно, для підтримання порядку...

Наступного дня після нічної зібралися у Володимира Павловича Кузіна. Він наварив борщу. Ми не тільки самі кухарський хист господаря оцінили, але й солдатів до цього запросили. Все-таки другу добу, були хлопці в ситуації, що називається наближеною до бойової. Може, і не на сухому пайку, але домашнім борщем у армії солдати за будь-яких умов не часто ласують.

28 квітня о двадцять першій годині програма «Время» із Москви вперше повідомила про аварію. Послухали. Цікаво дізнаватися про те, що сам бачиш і знаєш, начебто збоку. Хоча, в принципі, про Чорнобиль уже багато хто знав.

На роботі нас особливо турбувала вода. Під час аварії її дуже багато вилилося — усі мінусові відмітки були затоплені. А це загрожувало короткими замиканнями, а там — і пожежами. Отож відкачування води було одним із головних завдань і електроцеху, і цеху теплової автоматики та вимірів. Ми повинні були забезпечувати роботу обладнання, що виявилось значною мірою затопленим.

Основними діючими об'єктами тоді стали 81-е приміщення хімічного цеху, де йшла переробка води, а також пуско-резервна котельня, що забезпечувала теплом та парою те саме спецочищення. Котли працювали в автоматичному режимі, так що там у нас було чимало контрольно-вимірювальних приладів. Бігали туди постійно. А це метрів вісімсот. І хоча розробили найбільш безпечні маршрути, хоч по дорозі використовувалися усі можливі «екрани» від радіації — паркани, будинки, але кожне відвідання котельні додавало до наших дозових навантажень по піврентгена приблизно. Ми знали, що коли проїхати автобусом повз автоматизований розподільчий пристрій — одержиш близько рентгена (це не виходячи з машини). Нічліг у власній квартирі у першому чи другому міських мікрорайонах, «обходився» приблизно в рентген. Дозиметриста записували ці дози, але практично ніхто у той час із нас не звертав на те уваги. Працювали стільки, скільки могли. Я, наприклад, після 26 квітня ліг уперше спати тільки 1 травня. Ні, я, звичайно, не працював увесь цей час беззмінно. Але стан був такий, що навіть вдома після виснажливої роботи було не до сну. Якесь неприродне збудження плюс думки про родину, яка евакуювалася.

...У мене ще 1987 року виникло бажання записати все, що пам'ятав, аби потім не забулися ті гарячі дні. Тоді так і не зібрався. Шкода, бо дещо таки стерлося з пам'яті, але багато чого пам'ятаю і зараз. Зокрема наших заступників начальників цехів, які очолювали чергові зміни. Це — Геннадій Іванович Жигун, Борис Миколайович Шульгін, Анатолій Миколайович Ведь, Григорій Михайлович Трахтенберг. Мабуть, саме завдяки їхнім зваженим і спокійним діям серед персоналу не було розгубленості. Усі були максимально сконцентрованими, уважними. Часом навіть дивувалися власним можливостям. Але не було безоглядності. Усе робилося усвідомлено. Навіть коли йшлося про безпосередню загрозу для здоров'я. Пригадую, як треба було задіяти два насоси «гноми» на третьому коридорі. Це випало зробити нам із Володимиром Павловичем Акузіним. Ішли у пластикових комбінезонах по пояс у воді. Разом з нами хлопці з реакторного цеху несли ті насоси. А тут ще й проблема, до чого ж їх приєднувати. Начебто ніде нема ніяких вільних підводів. Але треба шукати. І ось перевіряємо засувку, яка була, на щастя, в надводному стані. Від неї живлення з двигуна арматури підвели до цих насосів. І ось тут Володимир Павлович, ніби між

іншим, мене відправляє нагору: «Іди, сам уже розберуся. Іди — ти ж молодший». І ось тепер, через десяток років, коли знаю, що Володимир Павлович турбують ноги, згадую цей епізод з вдячністю і зворушенням. Так ми тоді намагалися один одного підстрахувати, брати на себе більше, ніж могли у звичайних умовах. Та й простий розрахунок діяв: там, де можна справитися одному, не треба бути двом.

Часом доводилося працювати на об'єктах, які в силу цілком об'єктивних причин погано знав. Тут також допомагали колеги. Пам'ятаю, як 3 травня мені потрібно, було розібратися, що сталося в центральному залі третього блока. Ми перестали одержувати звіди дані про температурний контроль. Завмер прилад і все. А я ж у тому залі всього раз був. Коли споруджувався реактор, вешталися там, роздивлялися, але, того, певна річ, не досить. І ось мені, пропонує допомогу Вітя Соловей. Підемо, мовляв, разом. Я відмовився. Мало що може статися. Раптом у той час, коли ми ходитимемо, терміновий виклик на іншу роботу буде. Та й одержувати вдвох зайві рентгени ні до чого. Мені намаювали настільки детальну схему маршруту, що я бігом, дістався потрібного місця. Не збився жодного разу.

Чесно кажучи, моторошна картина там була. Абсолютна тиша, порожнеча і зяючий у небо отвір у даху. Коли із вертольотів бомбардували четвертий реактор, окремі мішки з піском падали мимо. Саме один з таких і пробив дах центрального залу третього блока. Але емоціям піддаватися — собі дорожче буде. Час тоді був не на вагу золота, а на вагу життя. Кожна зайва секунда, проведена в зоні підвищених добових навантажень, у буквальному розумінні слова могла стати фатальною. Витяг я терморпарі, виправив, вставив на місце, пройшовся по всій трасі. Знайшов і несправність, причиною якої стали масивні двері. Точніше — необережне користування ними. Хтось передавив кабель. Звичайно, у принципі двері повинні були зачинятися щільно і при цьому не завдавати шкоди проводці, але філософствувати на цю тему навіть подумки було ніколи. З'єднав кінці кабелю, заізолював — і назад...

3 травня мені запам'яталося не тільки цим епізодом. Це був день, коли ми уже з піонерського табору «Казковий» вперше їхали на 12-годинну зміну і запізнилися. Але не з власної вини і не через якісь надзвичайні обставини, напряду зв'язані з катастрофою. У районі села Лельова за Чорнобилем наткнулися на два бронетранспортери, які перегородили дорогу. Говоримо, що ми на зміну, але люди в погонах вірять не словам і навіть не паперам, а насамперед — наказам. Сказано нікого не пропускати — і квит. Очевидно, перестралася охорона урядової комісії, яка вже на той час почала працювати в Чорнобилі. Зрештою, досягли компромісу, мабуть, на єдино прийнятній у такій ситуації основі. Один бронетранспортер разом з нашим автобусом поїхав прямо в Чорнобиль до приміщення міськвиконкому, де й засідала висока комісія. Там начальник зміни станції Володимир Михайлович Гнатенко одержав дозвіл на проїзд. Отож потрапили на роботу десь об одинадцятій ранку замість восьмої. Але й змінили нас не о двадцятій, а приблизно о двадцять другій.

Коли їхали того ж дня зі зміни, спостерігали евакуацію Чорнобиля. Це було зовсім не те, що в Прип'яті. Не було тієї організованості, відмобілізованості, коли хочете. Сунула колона з найрізноманітніших транспортних засобів із найрізноманітнішим вантажем. Хтось навіть корову на машині віз. Та найбільше вразило навіть не це. Паралельно з цивільним населенням евакуйовувався ракетний комплекс — військово-службовці і різна техніка. Його вирішили, пропустити у першу чергу. Нас зігнали з дороги перед мостом через річку Уж, щоб дати «зелену вулицю» ракетах. Ну, нас, Бог з ним, — один автобус, а от дивитися на колону людей, серед яких, звичайно, і старі, і не зовсім здорові, було прикро. Ніч. Стомлені діти хочуть спати і зовсім розвередувалися.

Кругом чувся їхній плач, жіноче обурення, чоловічі коментарі, які не підлягають оприлюдненню через друковані засоби... До «Казкового» ми дісталися приблизно о другій годині ночі.

Оскільки я перші п'ять, днів після аварії практично не покидав станції, мене перевели після 3 травня до підмінної зміни начальником. Жили постійно в «Казковому». Враховуючи екстремальність ситуації, можна сказати, що жили нормально. Мали дах над головою, були нагодовані, за здоров'ям усіх спостерігали медики. Про якісь особливі форми відпочинку мова не йшла, але телевізори мали. А це багато важило. Особливо для уболівальників. Їм, можна сказати, повезло, адже київське «Динамо», увійшовши до фіналу кубка кубків, упевнено перерграло в заключному поєдинку іспанський клуб «Атлетико» — 3:0. Кожний забитий киянами гол супроводжувався таким ревом овації усього «Казкового», якого, мабуть, не чув жодний вщерть заповнений стадіон-стотисячник. Своє захоплення успіхом земляків виказували і ті, хто в звичайних умовах до футболу був абсолютно байдужим. Може, тому, що трансльоване телеканалами дійство давало змогу хоч на трохи відірватися від жорстоких буднів, що випали на нашу долю, відчути, що на світі є й інше життя, — повноцінне, веселе, красиве, сповнене оптимізму і радості. І хоч матч відбувався у Франції, але ж грали київські хлопці, які за кілька днів до цього були майже поруч з нами, а через день-два знову повернуться.

Як начальник підмінної зміни я певний час був вільним від чергувань на станції. Роботи, звичайно, вистачало і в «Казковому». Наведення ладу на території, чергування у їдальні, яка забезпечувала потреби усіх, хто був задіяний на ліквідації наслідків катастрофи, допомога тим, хто працював на пункті переодягання, що розмістився на вході до табору, — усе це входило до наших обов'язків. А потім я умовив начальника нашого цеху Євгена Андрійовича Бородавка, аби дозволив їздити у Поліське за поштою. Справа в тому, що вся кореспонденція, яку люди адресували на Прип'ять, приходила туди. І ось ми з Володею Камшиловим (на жаль, на сьогодні вже покійним) раз на три дні сідали на мотоцикл і їхали у Поліське.

Попередньо запасалися довідкою, що справді направлені за кореспонденцією, щоб не втрапити до халепи, як це сталося з нашим колегою Славою Мазуренком. Він, не маючи відповідного документа, потрапив у поле зору мобілізаційних служб, які були розгорнуті. І його забрали в армію... на ліквідацію наслідків аварії. Була, виявляється, така вказівка щодо тих, хто не ліквідатор і не на роботі взагалі. Так прибув Мазуренко на станцію уже у військовій формі. Ну, згодом усе стало на свої місця. Знайшов Слава начальника свого цеху, доповів, як трагікомічно закінчилися для нього пошуки евакуйованої сім'ї. Начальник переговорив з командиром частини. Порозумілися. Повернувся у цех Слава...

Жінки на пошті нас уже знали і зустрічали, як своїх. Ми подовгу сиділи над стосами листів, вишукуючи адресовані робітникам нашого цеху, інших цехів. У «Казковому» нас чекали так, як листонош на фронті. Комуś ми привозили листівку, комуś лист, ще комуś — телеграму. Крім того, почали заїздити і до штабу евакуаційного, де шукали відомості про родини — свої і своїх колег.

Я сім'ю шукав дуже довго. У Поліському районі, згідно з документами, моїх не було, у Іванківському — також. Відправив лист і телеграму додому, у Воронезьку область. Ми з дружиною обоє з одного селища, ще в школі познайомилися. Ніякої відповіді не одержав. То вже потім ми довідалися, що кореспонденція (принаймні — значна її частина) адресатів не знаходила. Такі підозри були у мене й тоді. Адже за будь-яких умов хтось повинен був відповісти з дому. Якщо там не-

має дружини з дітьми, то батьки ж залишалися на місці. І тоді я зважився на обхідний маневр, який, по-моєму, вартий того, щоб зафіксувати його у цих нотатках.

На Нововоронезькій атомній станції працювали два моїх дядьки. На одного з них, Івана Івановича, начальник зміни нашої станції Геннадій Абрамович Дік вийшов через посередництво... Москви: зателефонував до союзного міністерства енергетики, пояснив ситуацію і попросив, аби звідти уже, так би мовити, директивним способом допомогли. Одержавши вказівку, яка, зрозуміло, була для нього і моїм особистим проханням водночас, але переданим через службові канали, Іван Іванович з'їздив до мого рідного селища, довідався, що родина жива-здорова, про що й доповів у Міністерство. Ну, а звідти був дзвінок на станцію, який мене заспокоїв.

Наскільки я чекав того дзвінка, видно з того, що про нього мені сказали опівночі, розбудивши. Сталося це, якщо не помиляюся, 23 травня. Така моральна підтримка була особливо важливою, адже я після закінчення підмінної зміни не поїхав відпочивати на два тижні, а залишився працювати. Так само вчинив ще один начальник зміни нашого цеху Олександр Михайлович Філатов. Це було викликано виробничою необхідністю. Замість шести начальників змін виявилось в строю четверо. От ми і заповнили добровільно цей некомплект.

Уже коли я довідався, що з родиною усе гаразд, надійшов і лист від дружини, датований 2 травня. У ньому Галина в деталях описала, з якими пригодами добиралися до рідні. Спочатку їх, як і всіх евакуйованих, привезли в одне із сіл на Київщині. Люди, до яких поселили, ніби й не проти були. Та тільки голова колгоспу чи сільради, який супроводжував Галину з дітьми, попрощався, господарі відверто висловили своє невдоволення. Приїхали, мовляв, радіоактивні...

Так, не поселившись, довелося, дружині з дітьми виселятись. У сусідній хаті прийняли їх у буквальному розумінні слова, як рідних. Правда, особливих зручностей забезпечити не могли: довелося спати утрьох на одній розкладачці. Ще одну розкладачку дали іншій родині з прип'ятьських. На розкішні умови, звичайно, ніхто й не сподівався, але й така ситуація була явно неприйнятною. Отож на ранок дружина, знайшовши попутну автомашину, поїхала на Київ, аби звідти дістатися до батьків у Воронежську область.

Якщо до Києва доїхали без особливих проблем, то на столичному вокзалі діло дійшло до плачу. Там було море людей. Узяти квиток хоч на якийсь напрямок — проблема. А тут же ще й двоє дітей на руках. Якийсь чоловік допоміг — стояв недалеко від віконця і зглянувся на сльози жінки з малими. Та й наявність на руках квитка не стала надійною перепусткою до загального вагона. Тут уже провідниця допомогла — посадила до себе в купе. Коли ж потяг рушив, пішла до бригадира. Так опинилася моя Галина з дітьми у плацкартному вагоні.

Наче все влаштувалося. Голодних дітей (а купити щось по дорозі не вдалося: скрізь були тільки солодощі та напої) погодували сусіди. Після вечері доручила Галина синові Сергійку викинути, сміття до урни. Шестирічний хлопчина пішов і... наче крізь землю провалився. Через дві зупинки треба виходити, а його немає. Майже через весь потяг пробігла, поки не зустріла заплаканого Сергійка. Вели його люди — допомагали розшукувати маму. Хлопець, зрозумівши за своєю дитячою логікою завдання, пішов шукати урну до того вагона, у якому спершу їхали і де він таку операцію уже проробляв. Ну, й заблукав, звичайно. Як ми все-таки погано, знаємо своїх дітей, як швидко забуваємо про те, якими були самі у їхньому віці...

А на роботі подалося поступове входження в нормальний ритм. Споруджувався об'єкт «Укриття», прозваний потім саркофагом. Потріб-

но було налагоджувати контроль за процесами, що не припинялися в реакторі четвертого блока. Маючи постійно під руками дані про температуру в реакторі і під ним, про радіаційний фон, можна було приймати оптимальні рішення. Частина параметрів вивели на другий блок, частину — у бомбосховище, де розмістився штаб з ліквідації наслідків аварії. Ремонтний персонал нашого цеху, зокрема Микола Васильович Афанасьєв, Євген Андрійович Бородавко, Григорій Михайлович Трахтенберг, Микола Степанович Петренко, Богомазюк — ось хто організовував виконання рішень, що приймалися керівництвом. А керівництву допомагали прикомандировані, серед яких і чимало колишніх працівників ЧАЕС. Добрим словом хочеться згадати Миколу Олександровича Штернберга, який згодом став головним інженером станції, Валерія Івановича Боденка, Олександра Батрутдінова, Володимира Костянтиновича Бронникова — потім генерального директора Запорізької АЕС. Кожен з них у ролі відповідального чергового вніс суттєвий вклад в організацію служби експлуатації. А потім усе зроблене, доведене до необхідного ступеню готовності, передавалося на оперативне обслуговування змінам.

Продовжувалися роботи на сховищі твердих відходів на 81-му приміщенні. Зі мною тут працював Василь Євгенович Кротов (зараз він на об'єкті «Укриття»). Чудовий фахівець. Треба було одну засувку налагодити. Єдине, що я його попрохав, — не працювати в зоні підвищеного ризику (а такою була практично вся станція) більше як півгодини. А він за півгодини зумів, як кажуть, тільки дійти до суті несправності. На те, щоб усунути її, часу явно не вистачало. І він проколувався з тією засувкою більше двох годин. Я одержав тоді від начальника зміни станції суворе попередження, а Василь Євгенович — десь рентгенів із дванадцять. Слава Богу, зостався живим-здоровим. З точки зору загальної користі, доцільності він, мабуть, був правим. Якби залишив через півгодини засувку і побіг до бронетранспортера, який чекав на нього, то зберіг би від зайвого опромінення себе, але змусив би наступного фахівця розбиратися із ситуацією майже з нуля. А значить — набрати більше рентгенів, ніж він, який уже знав, що треба тій клятій засувці. Це ще один приклад того, як люди ризикували самі, щоб не піддавати ще більшому ризику ближніх.

4 червня я закінчив вахту. Мене відпустили відпочивати. Спрацювала тверда позиція Миколи Олександровича Штернберга з приводу того, що високопрофесійних працівників треба берегти.

Мені здається, якби не зостався на станції кістяк її кадрів, що працювали до аварії, здійснити пуск було б набагато важче. І тут не тільки професіоналізм давав позитивний ефект, але й фактор психологічний: якщо можуть вони, ті, що zostалися, значить і я зможу. Отож старі кадри, не кинуті безоглядно на амбразуру, допомогли здійснити обхідний маневр у атаці на мирний атом, що вийшов на якийсь час із-під контролю людей.

Починаючи з перших чисел червня, для мене настали літні канікули. На станцію я повернувся лише в середині серпня. Відразу ж поїхав до сім'ї. Нам виділили путівки для відпочинку в Очакові. Були там разом з Костянтином Андрійовичем Фашевським, Юрієм Багдасаровим, Стрелецьким. Постійно телефонували на роботу, цікавилися, як там справи, нагадували, де ми знаходимося, аби в разі потреби не довго шукали. До речі, нам пропонували навіть залишитися на півдні на постійне місце мешкання. Виступав перед чорнобильцями голова Очаківського міськвиконкому. Здавали там, здається, п'ять нових будинків, пропонували вам квартири в них. Усе це вписувалося в державну програму забезпечення житлом потерпілих. Прип'ятці ж втратили все. Їх розселяли по всій Україні, а дехто і за її межі потрапив. Але ми всі

відмовилися залишати ЧАЕС, яка стала нам своєю. Ми вже були тоді, залишаємося і зараз її патріотами.

Серпень-вересень знаменували початок передпускових робіт. Почало оживати обладнання першого блока. Звичайно, завдяки людям, які і тут не шкодували ні сил, ні часу. Стомлювалися смертельно, але то була приємна втома. Паралельно йшла дезактивація приміщень, обладнання, ремонт і відновлення вузлів і агрегатів. Підготовка до пуску. Пуск. Ввімкнення. Як прийнято було говорити, горіли на роботі. Але було усвідомлення своєї потрібності, що додавало сил і натхнення.

Повернулася від рідні сім'я. У Києві одержали квартиру. Я з колегами пускав блоки, а дружина бігала по магазинах у пошуках меблів. Багато людей приїхало до столиці. Багато було непланових новосіль. Усім треба було обставлятися.

Нам певною мірою повезло. Перший блок ми віддали першій зміні практично готовим до пуску. Їм залишилося тільки ввімкнути генератор.

У жовтні вахтовики теж своєрідне новосілля відсвяткували — переселилися з теплоходів у щитові будиночки на Зеленому Мисі. У жовтні ж закінчили підготовку до пуску другого блока, а в листопаді він почав працювати! Потім була здача в експлуатацію об'єкта «Укриття». Перейшли на третій блок.

Перед пуском третього знову розділили персонал на першу і другу черги, тобто повернулися до доаварійного режиму експлуатації. Це навіть психологічно настроювало людей на те, що наслідки аварії ліквідовуються, що видно реальні результати у цьому плані.

1987 рік зостався, в пам'яті кількома подіями. По-перше, пуском третього блока і виходом станції на нормальний режим роботи. По-друге, початком будівництва Славутича. Перед тим, як на звільненому від лісу майданчику взялися за діло будівельники, місто «народилося» у Києві на ватмані. Запрошували нас до Західного науково-дослідного інституту проектування на обговорення проекту. Ми пробували його критикувати. Зокрема висловлювалися в такому плані, що починати треба із об'єктів соцкультпобуту. Логіка наших міркувань була простою: житло будувати за будь-яких умов доведеться, а відклад того, від чого залежить нормальне функціонування міської інфраструктури, настроїв людей, їхня працездатність, може мати негативні наслідки навіть у віддаленому майбутньому. До нас поставилися, як до дилетантів, і зробили так, як планували фахівці. В результаті приміщення міськради недобудоване й досі, стадіон — також...

Чимало кваліфікованого персоналу після аварії усе-таки покинуло станцію. Зараз ситуація певною мірою стабілізувалася. Суджу про це уже з висоти свого нового становища. Із 1989 року працював п'ять років заступником начальника цеху теплової автоматики і вимірів, а з квітня 1994 — начальником цього цеху. Перед тим, як погодитися на пропозицію очолити таку відповідальну ділянку роботи, довго сумнівався, але врешті наважився. Не останню роль у цьому відіграла та обставина, що у нас багато надійних людей, на яких завжди можна покластися, які ніколи не підведуть. Зокрема і тих, що працюють ще з доаварійних часів. Це і Олександр Михайлович Філатов, і Леонід Максимович Курський, і його син Ігор, і Микола Іванович Карандій, і Олександр Іванович Горохов. Багато хто їздить на роботу із Києва. Чоловік п'ятдесят із старих кадрів нині мешкають у Славутичі, чоловік двадцять — у Києві. Сумарно це десь п'ята частина усього персоналу цеху.

Я чомусь завжди, коли говорю про персонал, спочатку називаю оперативників Сергія Прокоповича Дишковця, Миколу Івановича Ко-

маровського, Василя Ісаковича Іванова. Це — професіонали найвищої проби. Але і серед ремонтників багато хороших фахівців — і з тих, що залишилися з доварійних часів, і новоприбулих...

ПІСЛЯМОВА

У пам'яті нинішнього-начальника цеху теплової, автоматики, і вимірів Володимира Олексійовича Комарова, крім спогадів про виробничі і побутові справи періоду ліквідації наслідків аварії, зосталося чимало і випадків певною мірою несподіваних, навіть курйозних. Узяти хоча б заселення до «Казкового». Тим, кого приймали вночі, можна сказати, пощастило. Дозиметричний контроль був не дуже прискіпливим. А 29 квітня вранці, коли прибула зміна, у якій і Володимир Олексійович знаходився, дозиметриста виявилися на висоті. Після замірів наполягли, аби усі зняли верхній одяг. Отож новосели, підвишавши свої штани і сорочки на сосни, у трусах, тримаючи в руках сумки і чемодани, простували у визначені їм приміщення. Весело було спостерігати за цим збоку!

Спочатку після прибуття в «Казковий» із Прип'яті усі дуже бережно ставилися до особистих речей — до якогось головного убору, носової хусточки навіть, не говорячи вже про улюблені джинси чи кросівки. Ходили до дозиметристів, аби ті перевіряли речі на чистоту. Ретельно мили і прали усе те, знову йшли до дозиметристів: «Може, треба ще раз випрати?». У відповідь чули серйозне запитання. «А дуже тобі шкода цієї речі?» — «Та шкода...». Дозиметрист чухав потилицю і видавав рецепт-присуд: «Якби не дуже жаль, то можна було б викинути відразу, коли ж річ справді дорога, то можеш випрати ще раз, а тоді... викинеш». Господар, збагнувши суть сказаного, починав сміятися. Дозиметрист — також...

Сміх, як давно підмічено, дуже корисний для здоров'я. Як і оптимізм взагалі. З цього приводу запам'ятався візит статечної жінки — професора психології із сибірського міста Томська. Приїхавши до «Казкового», вона вирішила провести сеанс психологічного розвантаження для ліквідаторів. Зібралися вільні від зміни послухати поважну людину. Вона розповідає про різні премудрості, а ті, що тільки повернулися з земного пекла, своє діло роблять — хто в шахи грає, хто чай гріє і пропонує гості. Жарти кругом, «підначки». Закінчила професор свою бесіду, почала прощатися і не витримала — змінила серйозний академічний тон на чисто житейський: «Ви тут самі кого хочеш від стресу вилізуєте...».

Що ж, мабуть, отой психологічний настрій став запорукою доброго здоров'я для Володимира Олексійовича і до цього часу. Хоча, визнає, що втомлюватися став швидко. Не зв'язує це із наслідками опромінення під час ліквідаційних робіт. Просто треба б більше на свіжому повітрі бувати. Але ж ніколи. Хоча у волейбол та баскетбол ходить регулярно грати... коли є час.

У цеху теплової автоматики і вимірів працює і дружина В. Комарова Галина Михайлівна. Техніком. Підростають діти. Десятикласник Сергій захоплюється яхтами, їздив на змагання до Києва, до Одеси. Взагалі у Славутичі до дітей ставлення, як до привілейованого класу. Майже таке, про яке раніше багато говорили, не особливо переймаючись втіленням хорошої ідеї в життя. П'ятикласниця Іринка поки що шукає себе — то в гімнастиці, то в тенісі, то в легкій атлетиці. А ще — в гуртку ліплення та малювання.

Щодо пошуків, то тут можна хіба що згадати давню пісню, яка обіцяла тим, хто шукає, що вони своє обов'язково знайдуть. У трагічному 1986 люди з ЧАЕС знайшли себе. Знайдуть і тепер. Аби тільки не доводилося їм і їхнім нащадкам шукати виходи із таких екстремальних ситуацій, у які кинула не тільки ядерників — увесь народ наш, державу та й світову спільноту катастрофа століття.

